

ESKİ ve YENİ SOSYOLOJİDE NEDENSELLİĞİN ANLAMI ve ZİYA GÖKALP'TE BÜYÜK ADAM SORUNUNA YENİDEN BAKIŞ*

Beylü DİKEÇLİĞİL**

Büyük adam konusu ile, Gökalp üzerine ciddi okumalar yapmış olmama rağmen, ilk defa 1974'te Cavit Orhan Tütengil'in doktora seminerinde karşılaştım. O seminerde başarılı bulunduğu çalışmaları Tütengil, "Doğumunun 100.yılı vesilesiyle Türkiye'de Sosyolojinin Kurucusu Ziya Gökalp'a ayırdığı *Sosyoloji Konferansları*'nda (14. Kitap, 1976) yayınlamıştı. Büyük adam ile ilgili çalışmamda, olumlu duyguların yanı sıra bana sorun olarak kalan bir şey oldu: Aslında Gökalp bu konuyu ele almakla Durkheim sosyolojisinin yöntem kurallarını ihlal etmişti... Durkheim'in yöntem kurallarını zaman zaman zorlayan, ama nihayetinde açıklamalarını yine o kurallara göre yapan Gökalp'taki bu çelişkinin nedeni, yıllar içinde aydınlamaya başladı: Pozitivizmin o dönemlerdeki tartışılmaz egemenliği, olgular ve yöntem uyumsuzluğu söz konusu olduğunda, olgulara rağmen yöntemin tartışılmazlığını gerektiriyordu.

Gökalp gibi, Fındıkoğlu'nun özellikle *İçtimaiyat Nazariyeleri*'ni ve birkaç sosyologu ayrı tutarsak, ülkemizde pozitivist bir bilim anlayışı olarak geliştiğini söyleyemiyoruz. Aksine pozitivistin siyasi tercihleri besleyen ve onlarla örtüşen bir ideoloji olarak yerleşmiş olmasında en büyük zararı, yine bilimin gördüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Bugün pozitivist sosyoloji, eski sosyolojidir. Sosyal bilimler kadar, doğa bilimlerindeki gelişmelerin desteği ile artık pozitivistin önerdiği gerçeklikten farklı bir sosyo-kültürel gerçeklikte yaşadığımızı biliyoruz. Yeni gerçeklik tasarımı, yeni tür bilgileri ve yeni metodolojik ilkeleri talep ediyor. Şimdi büyük adam konusuna 'yeniden bakarak', yıllar içinde oluşan cevabı sizlerle paylaşmaya çalışacağım.

* İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiş olan *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Sosyoloji literatürümüzde büyük adam konusu, Gökalp'ın ele aldığı diğer konulara kıyasla arka planda kalmıştır. En yoğun ilgiyi; kültür, hars, medeniyet ve muasırlaşma kavramları üzerine örülü konuların çekmiş olduğunu biliyoruz. Oysa büyük adam sorunu, sosyoloji paradigmalarını biçimlendiren ontolojik konulardan biri olan nedenselliğin somut olarak yansıdığı 'toplum-birey ilişkisi'ni göstermesi bakımından çok önemlidir. Zira bir sosyologun toplum-birey ilişkisi hakkındaki kabulü, sosyolojik yaklaşımının hangi paradigma çatısı altında yer aldığını gösterir. Tıpkı diğer sayılılar gibi...

Tebliğin konusu, olgular arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuna ilişkin bir paradigma ilkesi olan nedenselliğin sosyolojide değişen anlamı çerçevesinde, Ziya Gökalp'ın büyük adam sorununu nasıl açıkladığı ve yorumladığı üzerine kurulmuştur.

Konuyu, konu-yöntem-paradigma bağıntısı (Bkz. Dikeçligil 2003) içinde incelemeye çalışacağız. Zira birbirine bağlı iki amacımız var : Öncelikle, analiz ve yorum gücünün, pozitivist paradigmanın sosyal dünyaya çizdiği oldukça dar ve sığ bir çemberin görünmeyen sınırlarına nasıl dayandığını göstermeyi düşündük. Böylece pozitivismin o dönemlerde henüz sarsılmamış egemenliğinin baskısını da göstermiş olacağız. Konuyu paradigma ile ilişkilendirerek, eski sosyolojinin sınırlayıcılığı ile yeni sosyolojinin sunduğu imkanların karşılaştırmasına da bir örnek verebileceğiz.

İkinci amacımızın ise üstü örtülü: Kanaatimizce, Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi, bilimsel eleştirilerin ve tartışmaların sadece olgulara ait bilgiler ve görüşler üzerinden değil, bu bilgi ve görüşlerin içinde olduğu paradigmalara dikkate alınarak yapılmasına bağlıdır. Zira, ne için ve nasıl bilim yapılacağına koordinatlarını belirleyen paradigma, bilim anlayışımızı ve dolayısıyla bilimsel bilgi üretme tarzımızı belirler, biçimlendirir. Kısacası, sunduğu ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temel kabuller / sayılılar ile paradigma, bilim adamına bir referans çerçevesi sunar. Bilindiği gibi, geometrideki postulat teriminin sosyal bilimlerdeki karşılığı olan sayılı (assumption), doğruluğu sınanması mümkün olmayan bilgi alanlarına ait ve doğru olarak kabul edilen önermeler olarak bilimsel faaliyetin referans noktasıdır. Bu yüzden paradigma, birbirlerini besleyen bir sayılılar örüntüsünün oluşturduğu bir referans çerçevesidir de diyebiliriz. Bugün hakim bir paradigma yerine birbirleri ile yarışan farklı paradigmanın varlığı nedeniyle, zihnin işleyişi için zorunlu olan bu zihinsel hareket noktalarına ilişkin bilinçli bir farkındalığa daha çok ihtiyacımız var. Böylece, sosyolojiyi toplumsal olayların dökümüne indirgeyen

paradigmasız ya da sözde-paradigmali sosyolojiden, özgün ve yaratıcı bir sosyolojiye doğru adım atılabilecektir. Bu tebliğin, az da olsa, bu amaca hizmet eden eleştirel bir sunum olacağını umuyoruz.

Konuyu ele alırken önce, büyük adam sorununun paradigma ile bağlantısını kuralım. Bu bilgilerin desteğinde, büyük adam teorisinde Ziya Gökalp'ın sorunu nasıl ele aldığını ve pozitivizmin dar çemberini nasıl aşmaya çalıştığını irdelemeye çalışalım.

Büyük Adam Sorununu Paradigma ile Bağlantılandırmak : Bir Yaklaşımın Oluşumu

Büyük adam sorunu, dünya sahnesinde etkin roller almış öncülerin nasıl ortaya çıktığı sorusuna cevap arar. Gökalp, dünya sahnesini sadece siyasi tarih ile sınırlandırmamış; iktisadi, sosyal, dini alanlarda, bilim ve sanatta topluma ufuklar açmış, yenilikler sunmuş öncü bireyleri de büyük adamlar olarak adlandırılmıştır.

Bu bağlamda büyük adamın nasıl ortaya çıktığı sorusu, aslında, toplum-birey ilişkisinde hangisinin belirleyici olduğunu sormak demektir ki, sosyoloji tarihinde karşımıza iki karşıt soru çıkar: “Büyük adamın ortaya çıkışında toplumsal şartlar mı belirleyicidir?” Yoksa “Büyük adam, bu toplumsal determinist açıklamanın aksine toplumsal şartlardan bağımsız olarak ortaya çıkan hür bir irade midir?”

Bu iki soruya verilen cevapları, parça-bütün bağıntısını kuran bir analize tabi tutabilmek, yani ait oldukları bağlam içinde değerlendirebilmek için, sosyolojinin kuruluşundaki yol ayrımına göz atmalıyız. Bilindiği üzere ondokuzuncu yüzyılın sonlarında sosyoloji bir sosyal bilim olarak ortaya çıkma mücadelesi verirken, sosyolojinin nasıl bir bilim olması gerektiği konusunda şu iki temel soru, karşıt iki sosyoloji paradigmasının da oluşmasına yol açtı: “Sosyal bilimlerin yöntemi ne olmalıdır?” ve “Toplum ve birey arasında nasıl bir ilişki vardır?”

Daha çok Fransız ve İngiliz düşünürlerinin biçimlendirdikleri pozitivizm için ilk sorunun cevabı, “Bütün diğer sosyal bilimler gibi sosyoloji de doğa bilimlerinin yöntemini model almalıdır” oldu: Sosyoloji, gözlem-deney-ölçme-genelleme-yordama çizgisini sürdüren yöntem anlayışını benimsediği ve uyguladığı ölçüde bilimsel olabilecektir. Bu yöntemi almak zor bir şey de

değildir. Zira pozitivist bilimin, doğadaki olayların işleyişine ilişkin temel olarak kabul ettiği nedensellik ve determinizm ilkesi, sosyolojinin konusu olan toplum için de geçerlidir. Toplumda bir toplumsal olgunun (içtimai vakıa) nedeni bir başka toplumsal olgudur ve bu neden-sonuç ilişkisi bir zincir şeklinde sürer gider ki, nedenselliğin bu tekrarına da toplumsal gerekircilik / içtimai muayyinet /toplumsal determinizm adı verilir. Bireyin dışında ve üstünde bir yapı olarak toplum, bireylerin davranışlarını etkiler ve biçimlendirir. Toplumsal determinizm ilkesi gereğince ister tarih yazmış büyük adamlar olsun ister sıradan sosyal kişiler, bütün bireyler tamamıyla toplumsal şartların etkisi altındadır.

İdealist Alman felsefesi geleneğinden beslenen fenomenolojik yaklaşım ise pozitivistik sosyolojinin bu sayılısının tamamen karşıtı bir sayılıtdan yola çıktı: Fenomenolojik sosyoloji anlayışına göre toplumsal determinizmden söz edilemez. Toplumsal ilişkiler kadar sosyal davranışlar da dış toplumsal şartlara göre değil, bireylerin anlam atfetmesi ile ortaya çıkar. Her birey, kendisini çevreleyen her nesne ve oluşa anlam atfederek kendi sosyal dünyasını inşa eder. Sosyal dünyada neden-sonuç zinciri olmadığı için mutlak işleyiş kanunları da yoktur. Toplum- birey ilişkisinde birey, toplumsal şartlardan bağımsızdır. Bu nedenle sosyoloji, doğa bilimlerinin yöntemini kendisine örnek olarak alamaz; konusunun doğası gereği kendine özgü bir yöntem kurmalıdır.

Sosyal bilimlerin yöntemi ve birey-toplum ilişkisi hakkındaki tercihten ilki metodolojik, ikincisi epistemolojik olarak görülebilir. Ancak her ikisi de gerçekliğin doğasına ilişkin temel ontolojik kabüle dayanır: Yöntem, bilginin nasıl elde edileceği ile ilgilidir. O halde bilgisini edinmek istediğimiz gerçekliğin nasıl bir şey olduğunu bilmeliyiz ki (ontoloji), bu gerçeğin bilgisine hangi tür bilgi (epistemoloji) ile nasıl ulaşabileceğimizi (metodoloji) bilebilelim. Bu anlamda gerçekliğin doğasına ilişkin kabul, paradigmanın çekirdeği diyebileceğimiz en derindeki ontolojik sayılıtdır. Sayılıtlar arasındaki bağıntılara baktığımızda paradigmayı, bir güneş sistemi gibi düşünebiliriz. Burada sistemin güneşi, gerçekliğin doğasına ilişkin ontolojik sayılıtdır: Gerçeklik nedir? / Gerçekliğin yapı taşı nedir?... Diğer ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayılıtlar güneşe bağlı olarak belli yörüngeleri izleyen gezegenler gibidir. Bu nedenle bir bilim anlayışının / paradigmanın ne olduğunu, yani neyi, niçin ileri sürdüğünü anlamamanın yolu, onun güneşinin ne olduğuna bakmaktır.

Pozitivist sosyal bilim anlayışının güneşi ‘madde’dir: Gerçekliğin doğası madde üzerine kuruludur... Gerçeklik beş duyu ile algılanabilen ve kendi kanunları olan düzenli bir evrendir ve rasyoneldir. Bu yüzden gözlem-deney-genelleme temel yöntemidir. Burada Kartezyen mekanistik evren tasarımına göre, doğal ve toplumsal gerçekliğin neden-sonuç zincirini sürdüren deterministik yapısı karşımıza çıkıyor.

Fenomenolojik sosyal bilim anlayışının güneşi ise ‘ide’dir: Gerçekliğin doğasını ‘maddi olmayan’ belirler. Bu nedenle beş duyu ile algılanabilen nicelik olarak gözlemlenen ve ölçülebilen bir sosyal gerçeklikten söz edemeyiz. Bireyin dışında ve üstünde onları etkileyen bir dış gerçeklik yerine, bireylerin anlam atfederek inşa ettikleri sosyal dünyalar vardır. Gerçekliğin bazı parçaları rasyonel olabilir; ancak bütün olarak gerçeklik irrasyoneldir. Bu yüzden rasyonel ve işleyiş kanunlarının keşfedilebileceği düzenli bir evrenden söz edilemez. Olgular arasındaki ilişkilerin indeterministik biçimde işlediği böyle bir gerçeklikte tümelin değil tekilin bilgisine ulaşılabilir.

Birinin ak dediğine diğerrinin kara diyen bu iki sosyoloji paradigmasının kökü, batı felsefesinin kaynağındaki “madde” ve “ide” karşıtlığına kadar uzanır. Burada bir parantez açarak sosyal bilimler felsefesi açısından önemli bir bilgiyi hatırlayalım : “Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü” başlıklı makalesinde (Toplum ve Bilim, N. 76, Bahar 1998, ss. 7-33) Doğan Özlem, tümelin bilgisinin peşinde koşan pozitivistimin, neden tekilin bilgisine talip olan fenomenolojiye baskın çıktığını, Batı düşüncesinin dayandığı karşıtlık mantığının altını çizerek açıklamaktadır. Şimdi parantezi kapatıp, bilimdeki gelişmelerin ulaştığı yeni gerçeklik tasarımının, madde ve ide zıtlaşmasından dışında kalan farklı bir seçeneği bizlere sunduğunu söyleyerek konuya devam edebiliriz.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde hızlanan yeni bilimsel keşifler, pozitivistik bilim anlayışının ını temelinden sarsmış ve yeni bir paradigmanın oluşumunu başlatmıştı. Gerçekliğin yapı taşı ne ‘madde’, ne de ‘ide’ idi. Gerçeklik birbirine karşıt iki zıtlığın oluşturduğu iki parçalı mekanistik bir yapı değildi. Aksine bu zıd oluşların iç içe geçmiş olduğu dinamik ahenkli bir işleyiş vardı; her ne kadar bazı durumlarda kaos gibi görünse de. Kısacası içinden çıkılmaz gibi görünen karmaşanın içinde bile bir düzenlilik vardı. Madde ve ide, gerçekliğin birbirine zıt nitelikte iki karşıt parçası değildi. Ünlü kuantum fizikçisi Niels Bohr’un bütüncül / tamamlayıcılık ilkesine göre, “madde” ve “enerji” gerçekliğin

birbirini tamamlayan, bütünleyen iki farklı görünümü idi. Bunları birer “parça” olarak değil, birer “bağıntı” olarak algılamak gerekiyordu. Yeni bilimin bize sunduğu bu gerçeklik tasarımı, sosyoloji tarihinde gölgede kalmış gerçeklik anlayışına bilimsel bir destek kazandırmıştır.

Bütüncü / yeni sosyoloji için toplum, belirli toplumsal parçaların bir araya gelmesi ile oluşan mekanik ve hiyerarşik bir bütün değildir (sosyal tabakalaşma hiyerarşisini kastetmiyoruz). Pozitivist sosyolojinin tasarladığı toplum yapısı ile, toplumsal olgular dünyasının bizi ürküten karmaşık yapısını bir düzene (tabii ki, teorik bir düzene) koymamız mümkün olamayacaktır; zaten de olamamıştır da. Toplum terimi yerine tercih ettiğimiz sosyo-kültürel dünya / gerçeklik; karmaşık, hatta kaotik görünümünün aksine, çok boyutlu, boyutların iç içe geçmiş olduğu dinamik ve ahenkli bir bütündür.

Böylesine iç içe dinamik bir örüntü olan gerçeklikte, hem deterministik hem de indeterministik olgulardan söz edilebilir. Karşıtlık mantığını aşan bir kavrayış talep eden bu gerçeklik tasarımında her şey ne sağlam, katı bir neden-sonuç zincirine göre işler, ne de her şeyin kendine özgü işleyişe sahip olduğu kaotik bir yapı vardır. Bu nedenle tek nedene dayalı neden-sonuç zinciri yerine, çok sayıda etkenin karşılıklı etkileşimi söz konusudur. Şu halde ancak bir zincir değil bir örüntü şeklindeki bir nedensellik tasarımından söz edebiliriz ki, nedenselliğin bu yeni yorumuna “etki-tepki / etkileşim örüntüsü” demek daha doğrudur. Olgular arasındaki etkileşim örüntüsünü incelerken şu üç metodolojik ilke bize yol gösterir: “Bir olguya çok sayıda faktör etki eder; faktörlerin hepsini bilemeyiz; zamanla araya girecek faktörleri şimdiden bilemeyiz” (Bkz. Kurtkan 1979 : 1-4).

Görülüyor ki, sosyo-kültürel gerçeklikte olguların işleyişini neden-sonuç şeklinde basitleştirebilmek mümkün değildir. Özellikle kuantum fiziği ile biçimlenmeye başlayan yeni gerçeklik tasarımı, Batı düşüncesinin dayandığı “ya bu, ya öteki” şeklindeki karşıtlık mantığı (dikotomik mantık) yerine “hem bu, hem de öteki” şeklindeki belirsizlik (paradoks) mantığını koydu. Bu mantık aynı zamanda Batı için Doğunun paradoks mantığı idi (Özlem 1998: 10-13). Bu durumda katı bir determinizm yerine, etkileşim örüntüsündeki determinizm-indeterminizm içiçeliğini kavrayan daha yumuşak bir determinizmden söz edebiliyoruz.

Bilimdeki gelişmeleri esas alan bütüncü sosyoloji paradigması, bir başka ifade ile yeni sosyoloji için birey-toplum ilişkisi söz konusu olduğunda, yeni

gerçeklik tasarımını ve yukarıdaki üç ilkeyi de dikkate alarak, metodolojik anlamda şunu söyleyebiliriz: Diğer bütün faktörler arasında olduğu gibi, birey ve toplum arasında da zaman-mekan şartlarına ve etkileşimdeki objelerin, niteliklerine göre, ağırlık payları değişen bir etkileşim vardır. Bu etkileşimde bütün zamanlar ve mekanlar için geçerli genel ilkeler de vardır; zaman-mekan bağlamı ve etkileşime katılan nesnelere ve oluşlara göre değişen kendine özgü durumlar ve oluşlar da vardır. Dolayısıyla tümeli ve tekili karşıtlık mantığı ile ayırmak yerine, paradoks mantığı ile bunların içiçeliğini görmeliyiz.

Sosyologa düşen, incelemekte olduğu etkileşim örüntüsünü, zaman ve mekan bağlamı içinde ele almak ve o zaman ve mekan şartları içinde hangi faktör ya da faktörlerin ağırlık payının ya da paylarının hangi etkilerle nasıl oluştuğunu ve değiştiğini parça ve bütün bağıntısını içinde açıklamak ve anlamaktır.

Bu soyut metodolojik ilkeyi büyük adam örneğinde şöyle somutlaştırabiliriz. Büyük adamların ortaya çıkışını ne katı bir toplumsal determinizm ile, ne de tekrarlanan bir işleyişin olmadığı indeterminizm ile açıklayabiliriz. Büyük adamların ortaya çıkışına ilişkin bütün zamanlar ve mekanlar için geçerli tek bir bilimsel bir kanunu yoktur. Büyük adamların ortaya çıkışına ilişkin genel ilkeler belirleyebiliriz, ancak bu ilkeler toplumdan topluma, zamandan zamana ve 'etkileme gücü olan' bireyin niteliklerine göre farklı görünüm alabilecektir.

Toplumun birey üzerinde mutlak anlamda bir belirleyiciliğinden söz edilemeyeceği gibi, içinde yaşadığı toplumun, kültürün etkilerinden tamamen bağımsız bireylerden de söz edilemez. Bu nedenle belirli toplumsal şartlarda her zaman büyük adamlar ortaya çıkmamakta ve uygun toplumsal şartlarda, yeterli bir potansiyele ve donanıma sahip olsa bile her birey büyük adam olamamaktadır.

Toplum çeşitli analitik düzlemlerdeki sosyal nesnelere (sosyal kişi, grup, kuruluş/ organizasyon ve kurum) arasındaki etkileşim ağlarının örüntüsüdür. Bu etkileşimin yapı taşı sosyal kişidir / bireydir. Birey sosyal varlık olma potansiyelini, toplumsal bir etkileşim ağı içinde gerçekleştirebilir. Kısacası bireylerin sosyal kişi olabilmek için toplum hayatına, toplumun da var olabilmek için bireylere ihtiyacı vardır. Birey ve toplum arasında, bazen birey-grup, birey-kuruluş, birey-kurum gibi her analitik düzlemde, bir etkileşim vardır. Her toplumsal etkileşim ağının yapı taşı bireydir. 'İnsan' yeni

sosyolojinin merkezinde yer alır. Ancak bu bir indirgeme değildir; zira psikolojik faktör son tahlilde her şeyin tek nedeni değil, etkileşime katılan çok sayıdaki faktörden sadece biridir. Bu nedenle, psikolojik faktörü yok sayan çoğu sosyologların yaptığı gibi, psikolojik faktörden kaçmamak, hatta korkmamak gerekir. Büyük adam konusunda, büyük adamın kişiliği bir faktör olarak rahatlıkla ele alınabilir. Ayrıca zaman-mekan şartlarını dikkat alan yeni sosyoloji için tarihi ve coğrafi faktörler de çok önemlidir.

Ziya Gökalp'ta Büyük Adam Sorununun Ortaya Konuşu: Pozitivist Paradigmanın Çizdiği Sınırlar

Gökalp'a göre toplumda biri siyasi, dini , sosyal ve iktisadi alanlarda; diğeri ise bilim ve edebiyat alanında yenilik getiren iki tip büyük adamın varlığı söz konusudur. Gökalp, rolleri ile tarihi yoğuran nitelikte gördüğü birinci tip büyük adamlara 'müceddit/ reformateur', kültür alanında yenilik getiren ikinci tip büyük adamlara ise 'mübdî / inventeur' adını vermektedir (Bkz. Gökalp 1914 ; 1917). Biz bunlara sırasıyla yenilikçi ve yaratıcı büyük adamlar diyebiliriz.

"Gerek iktisadi, sosyal, dini ve siyasi alanlarda, gerekse bilim ve edebiyat alanlarında birtakım sosyal nedenlerin birikimi sonucu ortaya çıkan büyük adamların temel ortak özellikleri topluma yenilik getirmiş olmalarıdır. Ancak ortaya çıkışlarını sağlayan sosyal şartlar birbirinden farklıdır. Birinci tip büyük adam, toplumun mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçerken meydana gelen buhranlı dönemlerde – ki Gökalp buna milletleşme hali adını veriyor-, ikinci tip büyük adam ise işbölümüne dayanan organik dayanışmanın toplum yapısını biçimlendirdiği dönemlerde ortaya çıkmaktadır " (Eke 1976 : 64).

Bu bağlamda önce Gökalp'ın sorunu ortaya koyuş tarzı üzerinde duralım, daha sonra büyük adamların ortaya çıkmasını sağlayan toplumsal şartlar ile ilgili açıklamalarını ele almaya çalışalım.

Bilim anlayışı da diyebileceğimiz paradigmanın birtakım sayılılardan oluştuğunu ve bu sayılıların da bilim adamına hem zihinsel hareket noktaları, hem de zihinsel kavrayışı sınırlandıracak bir referans çerçevesi sunduğunu biliyoruz. Bu durumun somut bir örneğini Gökalp'ın konuya yaklaşımında görebiliyoruz.

Büyük adam sorununu ortaya koyuş biçiminde doğal olarak Gökalp, pozitivist paradigmanın/ modern bilimin iki parçalı evren tasarımına denk düşen karşıtlık mantığı ile yola çıkmıştır:

Büyük adam namını verdiğimiz kimseler bir takım içtimai sebeplerin toplanmasından mı meydana geliyor? Yoksa uzviyetin esrarengiz bir hamlesinden mi tevellüt ediyor? Evveleminde bu cihetin anlaşılması lazımdır. Çünkü büyük adamlar içtimai tekamülün bir mahsulü olarak meydana çıkıyor ise, içtimai muayyeniyeti ihlal etmezler. Halbuki uzviyetin hayati bir hamlesinden doğuyorlarsa cemiyetin mukadderatı daima hariçten gelen esrarengiz amillerin tesirine maruz olarak gayrimuayyeniyet içinde kalır. O halde büyük adamların tarzı hizmetlerini teşrih etmeden evvel zuhur tarzlarını izah etmek lazımdır (Gökalp 1917: 7).

Pozitivist bilim anlayışının mantığı gereği, büyük adamların ortaya çıkışı ya toplumsal şartlar tarafından belirlenmiştir ya da bunun karşıtı olarak tamamen tesadüflere kalmıştır. Oysa bütüncü / yeni sosyoloji açısından kendimizi, kesin bir karara zorlayan bir karşıtlık içinde hissetmeyiz. Zira, hem determinizm hem de indetermine oluşlar, sosyo-kültürel gerçekliğin doğasında beraber bulunur; üstelik bu beraberlik bir sıralanma, bir yan yanyanalık şeklinde değil, bir iççelik halindedir; bu yüzden süreci ancak zihinsel olarak analiz edebiliriz. Bu analiz, pozitivist metodolojinin öngördüğü bir parçalama, bir ayırıştırma şeklindeki bir analiz değil; iççeliği oluşturan bağıntıların kaybedilmediği, parça-bütün bağıntısının kurulduğu bir analizdir. Yani büyük adamdan büyük adama değişen kişilik özellikleri kabul edilmesi ve bu özelliklerin içinde buldukları toplumsal şartlar dikkate alınarak incelenmesidir.

Bütüncü / yeni sosyoloji açısından bir başka farklılıktan daha söz etmeliyiz. Yukarıdaki alıntıda kullanılan bazı terimlerin anlamları değişmiştir, bazıları ise ya yeterince açık olmadığı için ya da dayandığı sayılı kabul edilmediği için artık hiç kullanılmamaktadır: 'İçtimai sebeplerin toplanması'; 'içtimai tekamül'; 'içtimai muayyeniyeti ihlal etmek'; 'uzviyetin hayati bir hamlesi'; 'cemiyetin mukadderatı'; 'esrarengiz amiller'; 'hariçten gelen esrarengiz amiller'.

Bütüncü sosyoloji için içtimai sebepler birbirinden ayrı parçalar halinde değil, iç içe geçmiş boyutlar olduğu için bunların 'toplanması' söz konusu değildir; bütün toplumları kuşatan tek bir 'içtimai tekamül' yoktur; katı bir

neden-sonuç zincirinden oluşan bir 'içtimai muayyeniyet' de yoktur ki, ortaya çıkan indetermine oluşlar bu 'muayyeniyeti ihlal etmiş' olsun; muğlak bir ifade olan 'uzviyetin hayatı hamlesi' aslında birey faktörünü ima eder; 'cemiyetin mukadderatından' söz etmek, içtimai faktörlerle biçimlenen katı bir nedenselliği varsaymak demektir; psikolojik faktörleri 'esrarengiz amiller' olarak düşünmek aslında onları yok saymaktır; ayrıca psikolojik faktörler 'hariçten gelen esrarengiz amiller' de değildir, aksine etkileşimi oluşturan çok sayıdaki faktörden sadece biridir.

Büyük adamların ortaya çıkışının determinist veya intederminist bir süreç mi olduğu şeklinde, dikotomik mantıkla sorulan bir soru, yeni bilim paradigması için yanlış bir sorudur. Gerçeklik birbirine zıt iki karşıtlık değil, karşıtlıkların dinamik ahengidir. Bu nedenle önce tümele ait teorik bir açıklamadan yol çıkmaktansa, farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda bir büyük adamın veya büyük adamların ortaya çıkışında onların kişiliklerinin de bir faktör olarak katıldığı sosyolojik şartların analizini yapmak gerekir. Söylenebilecek tek ilke, determinizm ve indeterminizm iç içeliğinde büyük adamın kişilik yapısının da sosyolojik koşullar kadar etkili olduğu ve görmezden gelinemeyeceğidir.

Gökalp aslında olgular dünyasındaki bu gerçeğin farkındadır. Ancak sosyolojinin bilim olabilmesi için gerekli ilkelere de uymak zorundadır. Gökalp, bireyin gücüne öyle önem vermiştir ki, Talat Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Kemal başlıklı şiirleri onların, "esrarengiz amiller" diyebileceğimiz, farklı özellikleri ile örülmüştür. Ve bu şiirlerde, Durkheim sosyolojisini bilim yapan temel ilkelerin yansımalarını da göremeyiz. (Bkz. Eke 1976). Şiirlerdeki bu serbestlik, bilimsel yazılara gelince metodolojik ilkelerce kısıtlanır. Buna rağmen, son tahlilde içtimai olana indirgese de, n büyük adamın etkisini ihmal etmediğini görüyoruz. Ancak bu durumun, bir takım zorlamalara yol açtığını da görebiliyoruz.

Büyük Adam Neden Sakıncalı Bir Konu?: Konu-Yöntem-Paradigma Birliğine Yeni Bir Örnek

Kuhn'un da, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı çığır açan eserinde belirttiği gibi, paradigma sadece metodolojik ilkeleri ve yöntemi değil, ele alınan konuları da belirler. Kısacası paradigma yani bilim anlayışı, konu ve yöntem

uyumunu sağlar; yöntemleri, hatta metodolojik ilkeleri zorlayacak konular yerine bu ilkelerin uygulanabileceği konuları, zımnen de olsa, önerir.

Büyük adamın varlığına sosyolojide yer vermek, bireyin toplum üzerindeki etkisini kabul etmektir ki, bu da toplumsal determinizmin yumuşaması demektir; hatta ihlaline bile yol açabilir. Büyük adam konusu söz konusu olduğunda bu durum ile ilgili kaygıları Fındıkoğlu'nun kaleminden izleyebiliriz:

İçtimai muayyeniyet (determinisme)in, tam ve edeal illiyet (causalite) tatbikatının sağlam esasları üzerine kurulan Durkheim içtimaiyatını, memleketimizde tanıtmış, ilmi ve ameli çalışmaları ile buna hizmet etmiş olan Ziya Gökalp'in, ilkin zannedileceği gibi, büyük adama hiçbir yer vermemesi icap eder (Fındıkoğlu 1971: 89).

Fındıkoğlu'na göre, Toplumsal olayları değiştiren kuvvet, kendi determinizmine tabidir; ama bu determinizme rağmen büyük adamın iradesi de söz konusu olduğu için büyük adamın ortaya çıkışı sosyoloji için tehlikeli bir konudur:

İçtimaiyata bu manada büyük adam unsurunun girmesi şu bakımdan engel sayılır: Kendine has ferdi ve orijinal bir psikolojiye sahip müstesna fert veya fertler, içtimai realiteyi çevirirlerse, o takdirde fertçi ruhiyata irca edilen bir sosyoloji karşısında kalmakta mıyız? Öte taraftan ne kadar izah edilirse edilsin büyük adam fikrinin hakim olduğu bir cemiyet zaruret, muayyeniyet kabul etmez, ilmi zihniyetin şiarı olan illiyet prensibinin tatbikatına yer vermez, içtimai hadise' ve müesseselerin "devamlılık-continue" denen seciyesini tanımaz, Bu ise müsbet ilimler yanında yer almak isteyen sosyolojiyi kurulmadan engelleyebilir (Fındıkoğlu 1971: 86).

Bu kaygıların nedeni, Gökalp'ta büyük adam sorununa biraz daha eğildikçe daha çok ortaya çıkıyor.

Gökalp, milletleşme sürecinde ortaya çıkan yenilikçi büyük adamı, bilinçsiz birlik ihtiyacını bilinçli bir hale getirdiği ve bunu topluma yaydığı için yaratıcı bir zeka olarak görmekte ve "dahi" ya da "içtimai medyum" adını vermektedir. Bu nedenle, toplumsal şartlar uygun olsa da, her fert yenilikçi büyük adam olamaz. göre "dahilik sonradan kazanılmış değil, doğuştan gelmedir" (Gökalp 1917: 62). Bu kabulü tartışabilmek için Durkheim sosyolojisinin, yani pozitivistik sosyolojinin metodolojisindeki üç ilkeyi,

dayandığı ontolojik sayıtlarıyla birlikte, hatırlayalım: (1) İçtimai olanın nedeni yine içtimai olandır (nedensellik sayıtlısına dayanır), (2) İçtimai realite ruhi şeniyetten ayrıdır (iki parçalı Kartezyen mekanistik evren tasarımına dayanır), (3) illiyet rabitası/ neden/sonuç ilişkisi süreklidir (toplumsal determinizm sayıtlısına dayanır).

Deha ve içtimai medyum gibi psikolojiyi çağrıştıran kavramlardan pozitivistik sosyoloji her zaman kaçınmıştır. Her ne kadar Gökalp “Bazı kimselerde içtimaiyat ilmi, fertlerin cemiyet üzerinde tesirini inkar ediyor zannı vardır. Bu zan tamamıyla yanlıştır. İçtimaiyat ilmi Durkheim’ın dediği gibi fertlerin cemiyete olan tesirlerini inkar değil, izah eder” (Gökalp 1917:61) dese de, “Peki, nasıl izah eder?” gibi bir soru sorduğumuzda bu açıklamanın yetersiz kaldığını görürüz. Zira, Durkheim sosyolojisinde bireylerin toplumuna olan etkileri, yine bireylerin içinde buldukları toplumsal şartların bir sonucu olur / sonucudur. Böylece “içtimai olanın nedeni yine içtimai olandır” şeklinde ifade edilen metodolojik ilke yine işleyecektir. Aksi takdirde “içtimai şeniyet ruhi olandan ayrıdır” ilkesi de geçerliliğini yitirecektir. Bu nedenle, Durkheim sosyolojisinde bireyin etkisinin hesaba katıldığını söylemek mümkün görünmüyor.

Durkheim’ın bakış açısına genelde sempati ile yaklaşanlar bile, onun toplumsal olguların kısıtlayıcı doğası üzerindeki vurgusunun irade sahibi bilinçli bir fail olarak toplumsal aktöre yer bırakmadığını kabul etmektedir (Giddens 2001: 134).

Pozitivistik sosyolojinin toplum-birey, makro-mikro karşıtlıklarındaki tutumu, içtimai determinizm ile öylesine belirlenmiştir ki, sadece Durkheim’de değil, yirminci yüzyıl modern sosyoloji teorilerinde pozitivistik sosyolojinin temsilcisi olan işlevselci / fonksiyonalist teori de bireyin etkisi üzerinde durmaz bile. İşlevselcilerin sosyolojiye kazandırdıkları rol ve statü kavramlarına baktığımızda, bireyin toplum tarafından belirlenmiş rol beklentilerine göre davranışlarda bulunduğu kabul edilir; rol beklentilerinin bireysel yorumları dikkate alınmaz. Sosyal statü ise bu rol beklentilerine göre belirlenen bir itibar derecesidir; rollerin bireysel yorumları yok sayıldığı için, neden aynı statü göstergelerine sahip kişilerin aynı toplumsal itibara nail olamadıkları sorusu da sorulmaz. Kısacası, bireyle yakından ve doğrudan bağlantılı rol ve statü kavramlarında bile birey yoktur. Bu yüzden pozitivist olmasına rağmen George C. Homans, pozitivist sosyolojinin çatısı altında, biraz da mikrososyolojik olan “alışveriş / exchange” teorisinin kurucusu olması nedeniyle, sosyolojinin insanı

dışlamasına eleştiri olarak önemli bir makale yazar (George Homans, "Bringing Men Back In", *American Sociological Review*, 29, December 1964, pp.089-818).

Gökalp'ın ferdin cemiyet üzerindeki tesirlerine vurgu yapmasının önemli bir nedeni, yaşadığı dönemin şartları içinde insan unsurunun ne kadar önemli olduğunu görmüş olmasıdır diyebiliriz. Gökalp'ın, aslında Durkheim sosyolojisine rağmen, metodolojik anlamda son derecede tehlikeli olan bu konuyu ele almış olması onun, teori ile olgular dünyası arasındaki ilişkiyi her zaman canlı tutan, teorinin içinde kaybolmayan gözlemci sosyologlar içinde olduğunu bize gösteriyor.

Yenilikçi Büyük Adamın / Mücedditin Ortaya Çıkışı : Milletleşme Süreci

Gökalp'ın büyük adam teorisinde, ister yenilikçi/ müceddit ister yaratıcı büyük adam / mübdi olsun hepsinin ortaya çıkışı toplumsal süreç içinde ve toplumsal yapının durumu tarafından belirlendiğini söylemiştik. Buhanlı dönemlerde bilinçsiz birlik ihtiyacını bilinçli hale getiren yenilikçi büyük adamın, aynı zamanda milletleşmenin, millet olmanın sembolü olarak kabul edilmesi üzerine Fındıkoğlu (1971 : 93), "şuurlu bir milliyetçiliği 19.yüzyıldan önceki çağlarda görebilir miyiz?" diye sorarken sorusuna cevabı, Gökalp'ın açıklamalarında buluyor:

Gökalp bunun farkındadır. Bununla beraber her halkın yetiştirdiği askeri, siyasi, idari ve her çeşit şahsiyetlerin şuuraltı bir kuvveti bulunduğuna, bu kuvvetin bilmeyerek milletleşmeyi hazırladığına kanidir."Müceddit milli bir toplanmanın mümessili olduğu halde bu hareketten habersiz kalarak dini bir hakikatin, insani bir şefkatin, yahut askeri bir cihangirliğin mücahidi sıfatı ile meydana atılır." Nitekim Türk tarihi bunun misalidir: "Bizdeki milliyetçilik cereyanı da Tanzimat, Meşrutiyetçilik, İttihadı Anasır, İttihadı İslam timsalleri gibi garip istiareler altında tezahür etmiş, müceddit ve kahramanlarımız ellerinde bu sancaklar olduğu halde mücahade meydanına çıkmıştır" (Fındıkoğlu 1971 : 93).

Fındıkoğlu'nun da katıldığı Gökalp'ın açıklamalarına dört noktada itiraz edebiliriz.

1. Yenilikçi şahsiyetlerde "şuuraltı bir kuvveti bulunması", tamamen bireysel bir durumdur ve doğrudan psikolojinin ve sosyal psikolojinin

konusuna girer. Bu durumda Durkheim sosyolojisinin, yani pozitivistik sosyolojinin “İçtimai realite ruhi şeniyetten ayrıdır” metodolojik ilkesi ihlal edilmiş oluyor.

2. “Bu kuvvet bilmeyerek milletleşmeyi hazırlıyor” ise, mekanik dayanışmanın olduğu klan topluluklarının farklı bir aşamaya geçememiş olsalar da, tarih boyunca milletleşmeye hazırlandıklarını söylemek zorunda kalırız.
3. Gökalp’a göre siyasi, dini, sosyal ve iktisadi alanlarda yenilik getirici nitelikte olan büyük adamlar toplumun buhranlı dönemlerinde, toplumsal vicdanda oluşan bilinçsiz birlik duygusunu ve isteğini bilinçli olarak bilen ve bu isteği gerçekleştirmeye çalışan kişilerdir. Ancak farklı tarihsel dönemlerde toplumlarda çeşitli nedenlerle ortaya çıkan her birlik duygusu ve ihtiyacı milletleşme olarak kabul edilebilir mi?
4. Tanzimat, Meşrutiyetçilik, İttihad-ı Anasır, İttihad-ı İslam hareketleri aslında bilinçsiz milliyetçilik cereyanı saymak ne derece doğrudur ? Bunları, zamanın şartları içinde dolaylı veya dolaysız şekilde milliyetçilik cereyanına zemin hazırlayan hareketler olarak nitelendiremez miyiz? Ayrıca, Türk tarihi boyunca büyük adamların ortaya çıkışını sağlayan diğer zorlu dönemleri de mi, milliyetçilik cereyanına zemin hazırlayan hareketler olarak göreceğiz? Türk tarihini boyunca mücedditlerin ortaya çıkışını da aynı açıklama çerçevesi içine koymak mümkün müdür?

Bütün bu eleştiriler bizim şunu görmemizi sağlıyor. Gökalp, birey-toplum ilişkisinde büyük adam olarak bireylerin toplumu etkileme gücünü görmüş, hem büyük adam teorisinde hem de düz yazı ve şiirlerinde bireye ayrı bir önem vermiştir. Ancak onu sosyolojik açıklamalarının, o dönemde sosyolojinin bir bilim olabilmesi için zorunlu metodolojik ilkeler ile çerçevesini görüyoruz. Bilim adamından tümelin işleyişini veren genel kanunlar talep eden pozitivist bilim anlayışı, iki parçalı mekanistik bir gerçeklik tasarımından yola çıktığı için bu talebinde haklıdır. Madem ki bir makine gibi tıkr tıkr işleyen bir gerçeklik var ve bu gerçeklik madde ve maddi olmayan şekilde iki parçalı, o halde madde temelinde bu işleyişin kanunları bulunabilir. Bu nedenle görüyoruz ki, toplumların değişme sürecini mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş şeklindeki Durkheim’in / sosyolojinin değişme kanununa göre tek bir

açıklama yapmak zorundayız. Oysa çok boyutlu dinamik bir örüntü olan sosyo-kültürel gerçeklikteki değişme olgusu tek bir kanuna sığmayacağı için, büyük insanların sadece milletleşme sürecinde değil, toplumlarda farklı nedenlerle ortaya çıkan farklı birlik duygularını temsil etmek üzere ortaya çıktıkları söylenebilir.

Yaratıcı Büyük Adamın / Mübdinin Ortaya Çıkışı : Organik Dayanışma Dönemi

Bilim ve sanat alanlarına yenilik getiren yaratıcı büyük insanlar, işbölümüne dayanan organik dayanışmanın toplum bünyesine temel biçimini kazandırmış olduğu dönemlerde ortaya çıkar. Toprağa yerleşme, sitelerin kuruluşu, nüfusun artması, işbölümü adı verilen zincirleme sosyal olaylar yaratıcı büyük insanın varlığı için gerekli toplumsal şartlardır.

Ancak göre her yerleşim merkezinin, kentin bu yaratıcılığa uygun ortam hazırladığı düşünülmemelidir. Birçok kentlerde işbölümü ortaya çıktığı şekilde kalmıştır. Oysa yaratıcının ortaya çıkışını sağlayan ortam, işbölümünün geliştiği toplum yapısıdır. İşbölümü sürecinde fertlerde toplumsal vicdandan başka, önce mesleki, sonra da ferdi vicdanların meydana geldiği görülmektedir (Eke 1976: 72).

İşbölümünün gelişmesi ile “ferdi kişiliğe sahip kişinin kendine has ahlaki görüşü, estetik zevki olabilir. Kendine has ahlak zevki, estetik zevki, dini vicdanı olan kişiler Gökalp’a göre “cemiyetin sadece akseden yerleri değil, aynı zamanda akisleridir ” (Ülken 1966 : 207). Daha açık bir ifade ile, yaratıcı büyük insanlardır. Gökalp, kendine özgü farklı kişiliğe sahip olmalarına rağmen yaratıcıları “cemiyetin aynı zamanda akisleri” olarak görmekle, son tahlilde onların varlığını içtimai olanla açıklamış olmaktadır.

Özetlersek yaratıcı büyük insanların (mübdilerin), yenilikçi büyük insanların (mücedditlerin) ortaya çıktığı ve milletleşme adı verilen mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin buhranlı dönemlerinden sonra, eğer toplumda gelişmiş bir işbölümüne dayanan organik dayanışma tesis edilmişse ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Böyle bir açıklama aklımıza şu soruyu getiriyor: Tarihin diğer dönemlerinde bilimde icatlar ve keşifler yapmış, sanatta özgün eserler vermiş kişileri büyük insan olarak kabul edebilecek miyiz? Gökalp’ın yazılarında yer verdiği kişiler yaratıcı büyük insanlar? Durkheim sosyolojisinin

doğrulanması pahasına, sadece Türk tarihinde değil, dünya tarihinde de bilim ve sanat dünyası kurmayacak mı? Sözcüleri, n çeşitli yazılarında sözcüleri nasıl adlandıracağız?

Gökalp'ın Türkiye Türkçesinin genel ve büyük bir Türkçenin birçok lehçelerinden biri olduğunu Lehçe-i İsmani adını taşıyan eserinde ispat etmesi kadar, Secere-i Türki'yi doğu Türkçesinden İstanbul Türkçesine çevirmesiyle de bilim alanında hizmetleri geçen Ahmet Vefik Paşadan, Çin kaynaklarına dayanarak ilk defa objektif bir şekilde Türk tarihi yazmış olan Şıpka kahramanı Süleyman Paşa, Azeri Türklerinden Mirza Fetih Ahundof, Kırım Türklerinden İsmail Gasprinski, şair Mehmet Emin Yurdakul, tarihçi Fuat Köprülü gibi takdirle andığı kişilerin bütün olumlu katkılarına rağmen yaratıcı büyük adam olarak değerlendirilemeyeceklerini söyleyebiliriz (Eke 1976 : 74).

Bu durumda kışkırtıcı bir soru daha sorarak konuyu noktalayabiliriz: Gökalp'ın büyük adam teorisine göre Gökalp'ın kendisini, bilime yenilik getirmiş yaratıcı büyük adam olarak değerlendirmemiz ne derece mümkündür?

Nasıl Bilim Yaptığının Bilincinde Olmak: Değerlendirme ve Sonuç

Ziya Gökalp'ın 80. ölüm yıldönümü vesilesi ile düzenlenen bu anma ve değerlendirme sempozyumunun, Korkut Tuna imzalı, ufuk açıcı çağrı metninde "Ziya Gökalp'ın yaşadığı dönemin özelliklerini, Gökalp'ın Türk düşüncesindeki yerini ve önemini değerlendirmeyi; kurucusu olduğu sosyoloji geleneğinin günümüz Türkiyesinin sorunlarını kavramada ne derecede ya da hangi noktalarda yeterli olduğu bağlamında Gökalp'ın düşüncelerinin yeniden değerlendirmesini yapmayı arzu ediyoruz" deniliyordu. Bu çalışma ile sempozyum çağrı metninin beklentilerine biraz olsun karşılık verebildiğimizi umuyoruz.

Bu çalışma bir Ziya Gökalp eleştirisi değil, Gökalp'ın büyük adam teorisinin eleştirisi olarak tasarlanmıştır. Zira bilimde nesnel olma ilkesinin gereklerinden biri de, ileri sürülen fikirlerin, görüşlerin ve tezlerin şahsileştirilmeden bilim anlayışı çerçevesinde eleştirilmesidir. Ayrıca bütüncü / yeni sosyolojik yaklaşımın gerektirdiği üzere teorinin eleştirisi, parça-bütün bağıntısı kurularak, yani teorinin ait olduğu paradigma ve içinde yeşerdiği zaman-mekan bağlamı dikkate alınarak yapılmaya çalışıldı. Bu anlamda, Gökalp'ın fikirlerinin gençlik dönemime olan etkisine ve katkısına rağmen,

bugün ulaşabildiğimiz bilgi ve deneyim birikimi ile şu değerlendirmeleri yapabiliriz.

Ziya Gökalp'ın büyük adam teorisi, sosyolojinin mutfağından bakıldığında bize göre onun dehası ile pozitivizmin kısıtlayıcılığı arasındaki çelişkinin pozitivizm lehine olan bir çözümü gösterir. Gökalp, pozitivizmin baskısına rağmen, Durkheim sosyolojisinde tabu olan birey / büyük adam konusunu ele almış; ancak, bunu geçerli ve zorunlu metodolojik anlayış içinde yapmıştı. Pozitivizmin o dönemlerdeki kayıtsız şartsız hakimiyetine baktığımızda bu, doğal bir durumu sergiler.

Bugün, artık sosyolojide tek bir paradigmanın hakimiyetinden söz edilemeyeceğini, ancak birbirleri ile yarışan paradigmlar nedeniyle farklı sosyolojilerin bulunduğunu hepimiz biliyoruz. Pozitivizmin o dönemdeki hakimiyetini hatırladığımız da, içinde yaşadığı tarihsel şartlar nedeniyle Gökalp'ın bireyin gücünü görmesi ve bu faktörü, geçerli sosyolojik-metodolojik ilkeler çerçevesini aşmadan, ama bu çerçeveyi zorlayarak sosyolojiye taşınmasının da ancak bir Gökalp faktörü ile başarılabileceğini takdir etmeliyiz. Bugün sosyal bilimciye hürriyet ve özgüven veren çoğulcu bilim anlayışına rağmen, ne tür bir sosyoloji yapıldığının çoğunlukla farkında bile olunmadığı bir ortam, onu sosyolojik dehasını bir kere daha görmemizi sağlıyor. Teorisini eleştirmemize rağmen bugünkü bilimsel özgürlük ortamında yaşamış olsaydı, Gökalp'ın gerçek anlamda özgün teorilere imza atacağını rahatlıkla hayal edebiliriz. Onun sadece ilk değil, büyük bir sosyolog olarak da yerinin neden ayrı olduğunu, daha iyi anlıyoruz. Ancak bilimsel yaklaşım gereği teori kurucularının bu gibi ferdi özellikleri, teorilerinin eleştirilmesine set çekmiyor.

Kıssadan çıkarabileceğimiz hisse anlamında, bilimsel olabilmenin ilk şartı, sosyologun ne için ve nasıl bilim yaptığının bilincinde olmasıdır, diyebiliriz. Önemli olan sosyologun hangi paradigmayı tercih ettiği değildir; hangi zihinsel hareket noktalarından yola çıktığını bilmesi veya bir başka ifade ile kendi bilimsel referans çerçevesinin / paradigmasının farkında ve bilincinde olmasıdır. Zaten bir bilimsel açıklamanın, bir yaklaşım ürünü sayılabilmesi de buna bağlıdır.

Bilim, eleştirel bilgi birikimi sürecidir. Bugün pozitivist paradigmayı eleştirebiliyorsak, gelinen bu nokta pozitivizmin bilime yaptığı katkılar sayesinde. Bu eleştirel süreç devam ettiğine göre, bir seksen yıl sonra bütüncü / yeni sosyoloji paradigması da eleştirilebilir. Önemli olan, bilim

adamının neyi, niçin yapmakta olduğunu aydınlatan bir bilim zihniyetine sahip olmasıdır. Bu nedenle bilimsel düşünce ve üretim, paradigma farkındalığının netliği ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

- BİLGİSEVEN KURTKAN Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul : İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1979.
- DİKEÇLİGİL Beylü, *Sosyolojide Metodlar Arası Farklılaşma ve İşbirliği*, içinde Sosyolojide Bütünleşme ve Farklılaşma - Üçüncü Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: Sosyoloji Derneği yayını, 2003.
- EKE (Dikeçligil) Beylü, *Ziya Gökalp'ta Büyük Adam Sorunu*, Sosyoloji Konferansları, Ondördüncü Kitap, İstanbul : İ.Ü. İktisat Fakültesi, Sosyoloji Enstitüsü Yayını, 1976, 62-84.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 1. cilt, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1971.
- GIDDENS Anthony, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, İstanbul : 2001
- GÖKALP Ziya, İlm-i İctima Dersleri (teksir), Dar-ül Fünun-u Osmani, Dersaadet: 1329 (1914)
- GÖKALP Ziya, *Cemiyette Büyük Adamların Tesiri*, İçtimaiyat Mecmuası, c.1, s.2, 1333 (1917).
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, cilt 2, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1976.

ABSTRACT

Sociological literature on Gökalp and his works in Turkey has paid little attention, if any, to the issue of great man in the making of history and society as compared to other issues such as culture, civilization and westernization on which Gökalp spent most of his intellectual energy. However, the issue of great man in sociology, in history as well, is so important an issue on the ground that it shows limits of positivist paradigm based on the ontological premises of determinism with respect to society-individual relations. Because the basic premises held by a sociologist concerning the "society-individual" relations indicates the paradigmatic umbrella which shapes his/her sociological approach and sets its limits.

The purpose of this paper is to shed a light on how Gökalp explained and interpreted the issue of great man within the context of determinism as a paradigmatic principle with respect to its changing meaning in sociology.

The issue will be examined within the context of subject-method – paradigm interrelations. Two interrelated purposes will be dealt: the first is to show how Gökalp’s powerful analytical and interpretative mind forced the way of his intellectual enterprise over the narrow boundaries of shallow social world, as portrayed by the positivist paradigm. The second purpose seems to be a subtle one: It will try to discuss the opinion that the development of sociology in Turkey will only be achieved through scientific critics and discussions by taking into account not only the knowledge and interpretations about the facts but also the very paradigm within which these knowledge and interpretations about the facts has been developed.

Throughout the paper the basic ontological premises of positivist, phenomenological and holistic sociological paradigms concerning the nature of sociocultural reality will be examined in order to show how different ontological premises reflect on the premises about agency-structure relations. Then, by focusing on the tensions in Gökalp thought created by conflicts between the narrow boundaries of shallow positivist world view, which Gökalp’s conviction is well known, and the roles of great men in the making of history and society, which occupied an equally important position his thought, Gökalp’s theory on the emergence of great men as reformist and as inventor will be subjected to a critical investigation.

Key Words: *Ziya Gökalp, issue of great man, determinism, paradigm, new sociology, method.*